811.163.3`373.7
811.162.3`373.7
811.163.42`373.7
изворен научен труд

ЕТНИЧКИОТ СТЕРЕОТИП ВРЗ ПРИМЕРИ ОД МАКЕДОНСКАТА, ЧЕШКАТА И ХРВАТСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА

м-р Славомира Рибарова

Универзитет во Загреб, Хрватска
Филозофски факултет

клучни зборови: фраземи, етнички стереотип, македонски јазик, чешки јазик, хрватски јазик
key words: idioms, ethnic stereotype, Macedonian language, Czech language, Croatian language

Според В. Липман, кој прв (*Public Opinion,* 1922) го употребува поимот во денешното значење, стреотиповите се поедноставени слики во нашите глави, невистинити и нефлексибилни конструкции, базирани на нелогична проценка и отпорни на промени. Еден од многуте стереотипови[1] е етничкиот стереотип - поедноставена претстава за типична особина на припадници на етничка група (Nachbar, J., Lause K. 1992: 236).

Имајќи предвид дека етнонимските фраземи, за разлика од другите групи на онимиски фраземи, ги задржуваат своите етнонимски обележја и означуваат типични особини на некој етнос, во оваа статија ги анализираме структурно споредбените фраземи[2] со етнонимска компонента, застапени со лична именка во македонскиот, чешкиот и во хрватскиот јазик.

Анализата се базира врз истражувањето на стереотипови во рамки на социологијата и на социолошката психологија и е ограничена на семантичкиот аспект, од гледна точка на когнитивната лингвистика, т.е. на концептуалната анализа.

Корпусот за ова истражување е ексцерпиран од речници од трите јазика, а делумно е дополнет со примери, пронајдени во литературата за фразеологија и со примери, добиени преку испитување на изворни говорители, па

[1] Стереотипите можат да се однесуваат на: надворешен изглед, национална припадност, години, пол, раса, вера, професија, итн.

[2] Структурно-споредбените фраземи се обележани со силно изразена сликовитост и отсуство на десемантизација, а самите настануваат од потребата да се оквалификува и да се направи познат еден поим, на тој начин што ќе се доведе во врска со некој маркантен општопознат модел на пошироко познат поим (Чермак, 1982:146, Велјановска, 2001:153).

опфаќа и некои единици кои не се забележани во речниците. Анализираниот материјал не е сеопфатен попис на структурно-споредбените етнонимски фраземи во трите јазика, туку е делумен избор, преку кој сакаме да покажеме како и до која мера етничкиот стереотип се рефлектира на фразеолошки план.

1. Врз основа на застапеноста на дадениот етноним, фраземите ги разгледуваме во три групи:

1.1. Етноними застапени во фраземите кај трите јазика: Ром, Турчин, Евреин, Германец[3]

1.2. Етноними застапени во два од трите јазика: Корпусот не бележи примери на етноними застапени само во македонските и во чешките споредбени фраземи ниту етноними застапени само во чешките и во хрватските споредбени фраземи, поради што оваа група има една подгрупа, и тоа:

1.2.1. **Етноними застапени во македонските и во хрватските споредбени фраземи** се**: Босанец** (*глуп како Босанец, glup kao Bosanac*)**, Црногорец** (*мрзлив како Црногорец*, lijen kao Crnogorac), **Грк** (*се буни како Грк во апс*, *buniti se kao Grk u hapsu*), **Влав (Цинцар)** (*скржав* (*шкрт*[4]*) како Влав (Цинцар)*[5]*, izmijesiti (smotati) koga kao Vlah*) **Кинез** (*има некого како Кинези*, *ima koga kao Kineza*), **Шкотланѓанец** (*шкрт како Шкот, škrt ko Škot*), **Русин**[6] (*пие како Рус*, *pijan kao Rus, imati koga kao Rusa, pušiti kao Rus, trošiti kao pijani Rus*).

1.3. Етнонимите застапени само во еден од јазиците можат да бидат:

1.3.1. застапени во македонските споредбени фраземи: **Шпанец** (*зборува некој јазик како Шпанец*), **Егеец** (*стиснат како Егеец)* и **Албанец** (*се множат како Шиптари*[7])**;**

1.3.2. застапени во чешките споредбени фраземи: **Индијанец** (*být opálený jako Indián***,** *<být> zmalovaný (zmalovat se) jako Indián, řvát jako Indián)*; **Словак (***koukat do něčeho jako Slovák do hodin, mluvit (hučet) do někoho jako Slovák do hodin***,** *dřít (dělat) jako Slovák)*; **Данец** (*pít jako Dán,* (*bejt vožralej (napařenej, zlitej) jako Dán)* и **Сас** *(chodit jako posranej (podesranej) Saks)*;

1.3.3. застапени во хрватските споредбени фраземи**: Србин** (*lagati kao Srbin*).

[3] Не се вбројуваат фраземите со етнонимската компонента самарјанин: *е како милосрден Самаританец (Самарјанин); starat se o někoho (být) jako milosrdný Samaritán; biti kao milosrdni Samaritanac.*

[4] Варијантата *шкрт* е србизам забележан во фраземата.

[5] Именките *Власи*, *Аромани* и *Цинцари* се различни дијалектални означувања на еден етнос. Во корпусот не се бележи употреба на именката Аромани.

[6] Во чешката литература е забележена фраземата *pít jako Rus,* меѓутоа за чешкиот изворен говорител етнонимот Данец симболизира народ кој е подложен на прекумерно консумирање на алкохол (pít jako Dán). Речникот *Slovník české frazeologie a idiomatiky* не ја бележи фраземата со етнонимот Русин. Поради тоа, а и поради нефреквентноста на фраземата со компонентата Русин, не го вклучуваме етнонимот како застапен кај трите јазика.

[7] Личната именка *Шиптар* (од алб. shqiptar), во македонскиот јазик, е семантички негативно обележана, меѓутоа корпусот нема потврда на фразема со неутралната лична именка Албанец.

Наш интерес во статијата се фраземите со ист етноним во сите три јазика (1.1.), не со цел да ја покажеме нивната фреквентност, туку со цел да видиме дали застапеноста на тој етноним нужно значи и припишување на идентични особини или вредности во фраземите.

2. Етноними застапени во македонските, чешките и во хрватските споредбени фраземи се: Ром, Турчин, Евреин, Германец.

2.1. РОМ. Анализираниот материјал покажува дека во сите три јазика, најпрошрени а и творбено најмотивирани, се фраземите за Ромите. Заедничко за етнонимот во фраземите е дека тој е претставен со пејоративна разговорна форма на именката, а не во неутралната форма.

Дистанцата кон другите е видлива со тоа што членовите на заедницата, што отстапуваат од вообичаената колективна норма, се поистоветуваат со наводно типичното однесување или изглед на некој друг етник и на тој начин се стигматизираат, како што се примерите во фраземите со Ромите и нивниот надворешен изглед. Етнонимот во македонските фраземи: *црн како Циган (Циганин, Ѓуптин), црна како Циганка (Ѓупка),* односно во чешките: *být <černý (snědý)> (vypadat) jako cikán, být černý (snědý) jako cikánka* и хрватските фраземи: *crn kao Cigan, crn kao Cigo, crna kao Ciganka,* ја градира придавката, а негативно конотираната фразема означува или мургав човек или, како резултат на семантичко поместување, означува човек со премногу исончана кожа. Судејќи според фраземите, македонскиот и чешкиот говорител сметаат дека Ромите не се убаво облечени, така што за човек што оди во искинати алишта се вели дека: *оди <искинат> како Циган (Циганин)*, *chodit (být<otrhaný>) jako cikán*. При создавање стеротип, повеќе фактори имаат важна улога - искуството, културата и емоциите, што е видливо во стереотипната претстава дека ромските деца се валкани, па и во чешките и во македонските фраземи нечисто, изгнасено дете се споредува со Циганче: *е <изгнасен> како Циганче, být <umouněný> jako cikáně***.** Во чешката фразема, оваа споредба се употребува и во однос на возрасен човек: *<být> špinavý jako cikán.*

Често, зборувајќи за другиот, зборуваме за себеси, па позитивниот автостереотип се одразува како негатив на другиот. И во трите јазика, Ромите се претставени како прототип за особината неискреност: *лаже како Циган (Циганин)*, *lhát jako cikán, lagati kao Cigan.* Во македонската структурно-реченична споредбена фразема: *ќе си го лизне(лизни) срамот како Циган (Циганин) мрсулот,* Ромите се претставени како бескрупулозни и без срам, а хрватската фразема: *hvaliti koga, što kao Cigo konja svoga,* негативно ја оценува склоноста кон необјективност и лага, како начин за постигнување на целта.

Како специфичност за оваа група фраземи е отстапувањето од маскулинизацијата, застапена кај другите етнонимски фраземи. Согласно со тоа, жена која измислува, се опишува со македонската фразема: *гата како Циганка,* односно чешката фраземата *hádat jako cikánka,* а онаа што ги носи сите негативни карактеристики поврзани со лажлива и неугледна жена, ја опишува хрватската фразема: *kao Ciganka [biti, izgledati].*

Македонските фраземи бележат стереотипови поврзани со начинот на однесување, таква е фраземата: *се пазари како Циган,* со погрдно значење дека се пазари во своја корист и фраземата: *се прави важен како Ѓупка во лимузина,* со значење на препотентност, во која се спротивставуваат два кон-

цепта и таа добива шеговит семантички признак: етнонимот Ром, застапен во женски род (*Ѓупка*), стереотип за сиромаштија и *лимузина* како стеротип за луксуз.

Според речникот *Slovník české frazeologie a idiomatiky,* други особини кои стереотипно им се припишуваат на Ромите во чешките фраземи се нивна склоност кон преголема зборливост, дури вулгарност: *mít hubu jako cikánka,* склоност кон кражба: *krást jako cikán,* многу и често пушење: *kouřit (hulit) jako cikán (za pařezem)* и живеење во голем неред, па кога некој простор не е уреден, се споредува со живеалиште на Ромите*: je (vypadá) to <tu> jako u cikánů***.** Сметаме дека од денешна гледна точка, поради присутната мултикултуралност и тежнеење за меѓуетничка толерантност, употребата на овие фраземи во чешката средина го етикетира говорителот и е делумно неприфатлива.

2.2. ТУРЧИН. Уште Липман тврди дека стереотипот споро се менува и долго останува. Како добар пример за тоа се фраземите со етнонимот Турчин. Во хрватската и во македонската фразеологија, етнонимот го потенцира прекумереното консумирање на тутун: *пуши како Турчин; pušiti kao Turčin.* Во македонската фразема, се претставени како претерано љубоморни во односот кон жената: *љубоморен како Турчин,* додека во хрватската фразема ја имаат особината на незборување вистина: *lagati kao Turčin.* Долготрајното историско искуство (турскиот етнос бил владејачки во Македонија, од 14 до 19 век) придонело да се лексикализира перцепцијата дека другата заедница, или со религијата или со обичаите, отстапува од нормата. Така, само во македонската фразема етносот е претставен како наивен, односно неинформиран за работи од општа култура, па фраземата *се радува како Турчин на црвено јајце,* со значење „наивно забавување или радост од нешто“, алудира на непознавање на христијанските празници и обичаи преку велигденскиот обичај на бојадисување на јајца.

Слично се перципира и надворешниот изглед и се лексикализира обичајот на традиционално полукратко потстрижување на дете од турска националност за обичајот сунет и за верскиот празник Бајрам. Тоа за околината изгледа смешно, па човек со таква фризура подбивно се означува со фраземите: *потшишан како Турче за Бајрам, потшишан како Турче за сунет***.**

Етници со кои не е остварен директен контакт во фраземите се застапени, ако имаат некоја посебна истакната или впечатлива карактеристика. Единствен таков пример во анализираниот материјал е турскиот етнос, кој историски не бил присутен на територијата на Чешка, но се појавува во семантички неутралната фразема која опишува начин на седење: *sedět jako Turek*, односно за чешкиот говорител, типичниот Турчин седи со скрстени нозе.

2.3. ЕВРЕИН. Едни од првите истражувања на етничките стереотипи, уште во времето кога се сметало дека не постојат позитивни стереотипи, биле антисемитските. Причината за тоа е негативниот стереотип кој постои од времето на класичниот и на христијанскиот антисемитизам.

Фраземите со етнонимот Евреин се негативно конотирани: особината скржавост, на Евреите им се припишува во македонската фразема: *стиснат (скржав) како Евреин* и хрватската фразема: *škrt kao Židov.* Меѓутоа, поради познатата историска оптовареност, овие фраземи денеска не се продуктивни и делумно се табуизирани, на пр., во македонските фраземи, етнонимот Ев-

реин е заменет со пофреквентните етноними *Цинцар, Влав*. Фраземата *бега од нешто како Евреин од крстот*, во својот поттекст, ја прикажува алузијата за еврејската религија - јудаизмот, т.е. непризнавањето на Новиот Завет и опишува состојба на избегнување на некоја несакана дејност.

Во чешката фразеологија, врз основа на особините кои им се припишувале на Евреите во антисемитската традиција, тие ја носат особината на итрина, па фраземата *být chytrý (mazaný) jako žid,* опишува човек кој секојпат знае да ја искористи ситуацијата во своја полза. Корпусот бележи фразема со етноним, чиј мотивациски талог не е стереотип, туку средновековна легенда за Евреинот Ахасвер, кој му се исмевал на Христа додека го носел крстот, и поради тоа не наоѓа мир во својот гроб. Фраземата *bloudit jako věčný žid,* опишува состојба на изгубеност и ја наведуваме само информативно, како пример за тоа дека етнонимот застапен во фраземата не е нужно мотивиран од стереотипот.

2.4. ГЕРМАНЕЦ. Низ призмата на македонската фразеологија, Германецот се смета за неснаодлив во непозната ситуација, па фраземата *изгубен како Германец*[8]*,* со синтагматската варијанта *(се шутка) како изгубен Германец* опишува состојба на неориентираност во просторот.

Во чешката фразеологија, етнонимот се појавува единствено во негативно конотираната фразема: **<***to je***>** *Němec jako poleno,* што означува неприфатен начин на однесување на стереотипен Германец (не знае чешки, тешко се договара, итн.). Тоа е исто единствена фразема во анализираниот корпус, која отстапува од воочената правилност. Во другите фраземи, етнонимот се појавува како компаратум, кој му се приклучува на глаголот или на придавката, кои не се десемантизирани.

Во хрватската фразеологија, етнонимот е застапен само со разговорниот пејоративен облик *Švabo,* во фраземите кои концептуално се однесуваат на особини на човек, и тоа на неспособност за вршење некоја работа: *natezati <se> kao Švabo s gaćama* или човек кој им е досаден на другите поради непотребно повторување: *kao Švabo tra-la-la [ponavljati, govoriti i sl.]*

3. Корпусот прикажува забележани хетеростереотипови (а индиректно и автостереотипови) кои, впрочем, не се создадени врз основа на лично искуство, туку се дел од колективната свест. Во сите три јазика, забележлива е пред сè склоноста кон лексикализирање на негативниот стереотип, а во таа смисла стереотиповите се вид на предрасуди, најчесто пејоративни. Меѓутоа, од социолошки аспект, етничкиот стереотип не е нужно негативен, што јазично го потврдува чешката неутрална фразема: *sedět jako Turek*.

Од аспект на концептуалната анализа, споредбените фраземи се делат на две големи групи: оние што се однесуваат на човек, и на оние што се однесуваат на неживо (Финк 2002:37). Фраземите во корпусот на трите јазика, со исклучок на чешката фразема која се однесува на простор (*je (vypadá to <tu>) jako u cikánů*), ја потврдуваат силната антропоморфизација застапена во це-

[8] Дел од испитаниците тврдат дека фраземата е настаната врз база на реалноста дека Германците, за време на окупацијата, поради големата јазична различност, не биле во состојба да се договорат со локалното население во Македонија, па се губеле по селата. Поради тоа што тврдењето на испитаниците не е поткрепено со докази, тоа го изнесуваме само како начин на кој дел од изворните говорители си го објаснуваат потеклото на оваа фразема.

лата оваа група на фраземи. Најголемиот дел од фраземите се однесува на создадениот прототип поврзан со особините на дадениот етнос, а веднаш потоа се наоѓа перцепцијата на надворешниот изглед.

Причината за создавање стереотип, кој постанува семантички прототип во фраземите на сите три јазика, е најчесто[9] резултат на посреден, ама и на непосреден контакт со другата заедница (спор. Турчин, во македонската и во хрватската, наспроти чешката фразема). Воочлива е корелацијата помеѓу двете концептуални категории (особини и надворешен изглед) и причината за создавање стереотип: посредниот контакт се лексикализира со фраземи кои опишуваат особини, а не надворешен изглед.

4. Заклучок

Анализираниот материјал ни покажува како со изборот на даден етноним (компаратум во фраземата), прикажан како типичен претставник, т.е. прототип, се класифицираат денотатите и се прикажуваат од одредена перспектива. Таа перспектива, односно концептуализација на реалноста, може да биде иста во различни средини, ама и различна.

Врз основа на анализираниот корпус на споредбени фраземи во македонскиот, чешкиот и во хрватскиот јазик, заклучуваме дека мотивацијата на фраземата од ист етноним, не подразбира нивна идентична продуктивност ниту, пак, автоматско припишување на заедничи етнички стереотипови. Интеркултуралната разновидност, забележена во трите јазика, потврдува дека стереотипите се претстави што ги споделуваат луѓе со иста културна база и што посредно сведочат за сличностите и за разликите во концептуализација на светот.

Анализираните фраземи не се нужно показатели на најсовремените етнонимски стереотипови, туку показатели на врежаните хетеростереотиповите и отсликуваат уверувања, кои се или биле закоренети во народот. Земајќи во предвид дека стереотиповите не се универзални судови, но сепак, во рамките на дадената култура, бавно се менуваат, сметаме дека фраземите со етнонимски компонент оставаат простор за понатамошна анализа и следење на процесот на лексикализација на тие промени. Детално проучување на фреквентноста (преку репрезентативни јазични корпуси[10] или анкети) би укажало на одредени тенденции, можеби и промени, во употребата на одредени етноними во фраземите.

Литература:

Велјановска, К. „За потеклото на фразеолошките изрази во македонскиот јазик“ Зборник на филолошки факултет, Во чест на Ружа Пеноска, кн. 24, Скопје, 1998, стр. 119-125.

Велјановска, К. 2006. *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик со осврт на соматската фразеологија,* Куманово, Македонска Ризница.

Велковска С. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник.* Скопје.

[9] Освен наведеното, во чешката фразема (в. Евреин) се бележи мотивираност врз основа на легенда а не на стереотип.

[10] Како што е, на пр., чешкиот народен корпус (http://ucnk.ff.cuni.cz/).

Велковска, С. 2002. *Белешки за македонската фразеологија*. Скопје, ИМЈ „Крсте Мисирков“.
Vidović Bolt, I. „Hrvatski i poljski etnonimski frazemi poredbene strukture“ Slavenska frazeologija i pragmatika, Zagreb, KNJIGRA, 2007, стр. 209-214.
Димитровски Т., Корубин Бл. и Стаматоски Т. 1961, 1965, 1966. *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* том I, том II, том III. Скопје, ИМЈ.
Димитровски, Т. и Ширилов, Т. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик А- Ј том I*. Скопје, Огледало.
Zaorálek, J. 1963. *Lidová rčení*, Praha, ČSAV.
Ivanetić, N., Karlavaris-Bremer, U. „Onimijski frazemi i konceptualizacija svijeta“, Suvremena lingvistika 25, 47-48, Zagreb, 1999, стр. 131-142.
Janssen, T., Rederker, G. (ур.) 1999, *Cognitive Linguistics: foundations, scope and methodology,* Berlin-New York- Mouton de Gruyter.
Китески, М. 1988. *Фолклорни бисери*, Скопје.
Мургоски, З. 1993. *Македонско – англиски речник на идиоми*, Скопје, Табарнакул.
Nachbar, J., Lause K. 1992. *Popular Culture: An Introductory Text*. Bowling Green: Bowling Green University Popular Press.
Тренески, Т. 1997. *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.
Fink-Arsovski, Ž. 2001. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra,* Zagreb, FF press.
Čermák, F. , Hronek, J. и Machač, J. 1983. *Slovník české frazeologie a idiomatiky* I. *Přirovnání*. Praha, Academia.
Čermák, F. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Praha, Karolinum.
Ширилов, Т. 2008. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик К- П том II*. Скопје, Огледало.
Ширилов, Т. 2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик Р- Ш том III*. Скопје, Огледало.

THE ETHNIC STEREOTYPE PRESENTED THROUGH MACEDONIAN, CZECH AND CROATIAN PHRASEOLOGY

Slavomira Ribarova

Summary

The paper discusses the comparative idioms with identical ethnic component in Macedonian, Czech and Croatian language. The presented idioms are language reflections of already existent stereotypes, thus the analyzed material shows the productivity of the same ethnic component in the idioms in these three languages. The focus is on the similarities and differences from semantic point of view.

The paper shows that the ethnic component used as prototype in the idioms presents a specific conceptualization of the same reality, which is not necessarily identical for the three nations.